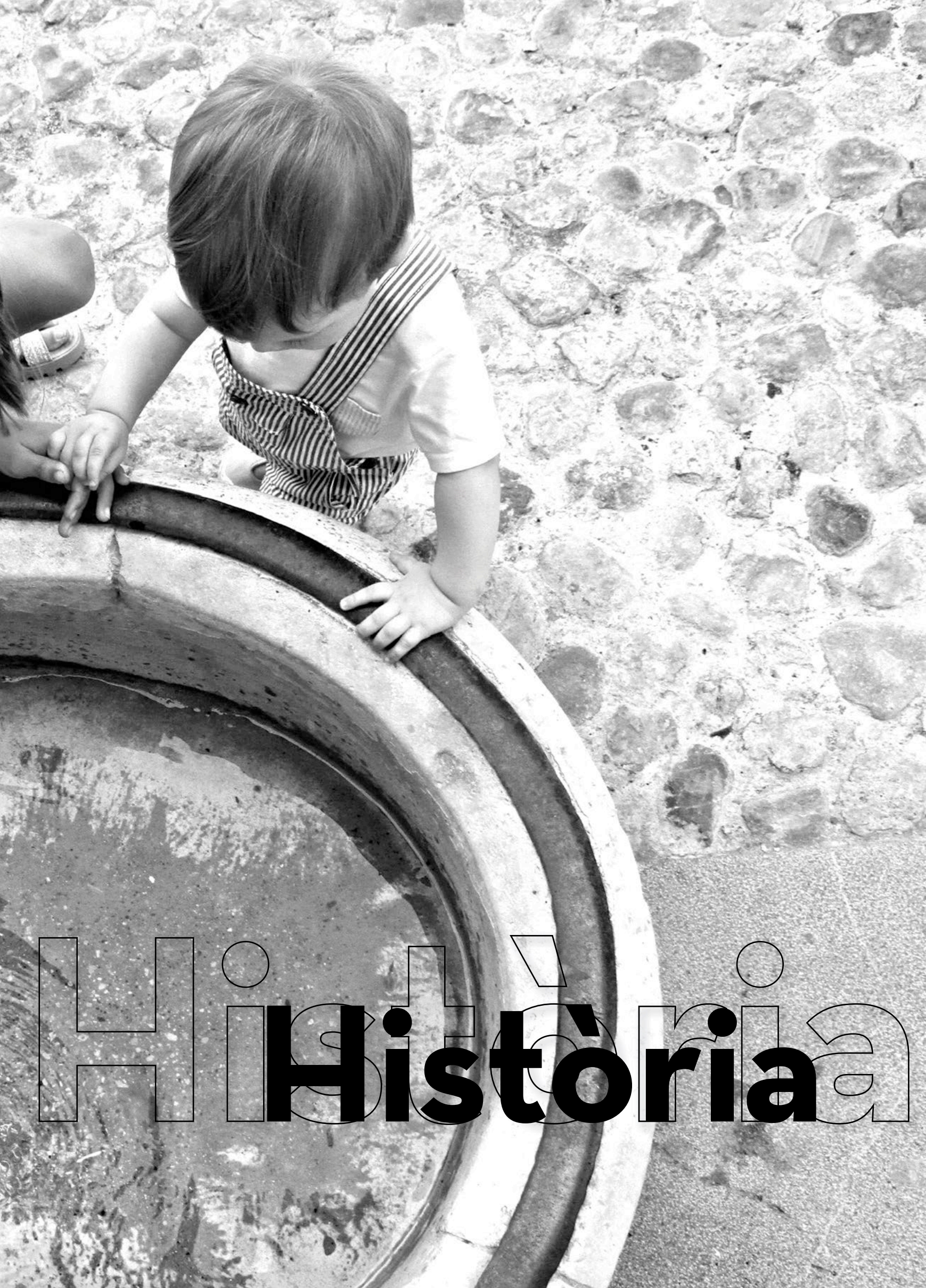

Hi**stòria**

La Nit del Ciri compleix 100 anys

Enguany tenim una efemèride molt important a les nostres festes, i és que la nit del ciri compleix 100 anys.

La celebració de la nit del ciri va començar l'any 1926 de la mà del capellà Juan Bautista Aguilar Roig, que havia arribat a Bocairent el febrer de 1922 com a capellà ajudant del rector després del nomenament efectuat pel Cardenal Reig. Pel que respecta a les festes de Sant Blai, Aguilar va mostrar prompte curiositat i interès per aquestes. Va veure que el novenari que es feia al sant se celebrava en la capella de Sant Blai, amb assistència de molt poques persones i amb el cant d'uns senzills gojos. Juntament amb Vicent Cabanes Ferre van idear el fet que cadascun dels nou dies estiguera presidit per una de les filaes.

En el programa de festes de 1926 ja ve anunciat aquest acte amb una nota al final del programa que diu així: *"El día 23 de enero comenzará en esta parroquia, solemne novenario de preparación a las fiestas de nuestro Patrono, en el que tomará parte la Schola Cantorum interpretando los nuevos gozos hechos exprofeso para este novenario, por D. Juan Pastor y otras nuevas e inspiradas composiciones musicales. Está encargado de predicar los sermones del novenario, nuestro Rvdo. Sr. Cura Juan Bautista Aguilar"*.

NOTA:

El día 23 de Enero comenzará en esta parroquia, solemne novenario de preparación a las fiestas de nuestro Patrono, en el que tomará parte la Schola Cantorum interpretando los nuevos gozos hechos exprofeso para este novenario, por D. Juan Pastor y otras nuevas e inspiradas composiciones musicales.

Está encargado de predicar los sermones del novenario, nuestro Rdo. Sr. Cura D. Juan Bautista Aguilar.

Per tant, la nit del ciri es va solemnitzar encara més amb la participació de la Schola Cantorum, que va cantar els Gojos creats ex professo pel mestre de capella de la catedral de València, el bocairentí Juan Bautista Pastor. Aquests Gojos es van cantar al final de cada celebració, mentre els membres de la filà

Juan Bautista Aguilar Roig

corresponent presidien el cant amb un ciri a la mà. D'ací la denominació de nit del ciri. A més, la imatge de Sant Blai va començar a col·locar-se en l'altar major, lluint llavors el dosser que es col·locava per a celebrar el septenari de Sant Josep, fins que en 1934 es va fer un dosser per al patró de Bocairent.

El 1976 la portada del programa de festes, obra de Blas Silvestre, feia referència als 50 anys d'aquesta celebració. La portada s'havia presentat a la junta de festes el 31 de maig de 1975, tal com es recull a les seues actes. A més, s'estava confeccionant una placa commemorativa del 50 aniversari per a col·locar-la a la capella de Sant Blai, fet que es va produir la nit del 23 de gener de 1976 després de la seua benedicció. Aquell any els ciris portaven impresa la llegenda de les noccs d'or de l'efemèride.

Portada Blas Silvestre 1976

Foto: Manolo P. Esplugues

El 1999, amb la restauració de les pintures de l'església parroquial, es va demanar per part dels restauradors no encendre els ciris a l'altar mentre es cantaven els Gojos per tal de preservar millor les pintures. La decisió de la junta va ser que els caixons amb els ciris estarien a l'església, optant cada filà per actuar com creguera convenient. La petició en principi va tindre un seguiment destacat, però amb el pas dels anys s'ha anat diluint.

Pel que fa a la desfilada de la nit del ciri, no hem trobat cap document que ens diga certament quan es va iniciar la tradició de desfilars pels carrers del Ravalet cada filà la nit del seu ciri. A la primera de les cròniques que apareix als programes de festes, la de les festes de 1954, respecte de la nit del ciri es diu que "*Como siempre, al celebrar la Nit del ciri, hubo música y alegría a raudales*". Encara que no s'afirma certament que les filaes ja isqueren a desfilars, informació recavada amb testimonis que ho van viure reafirmen que ja amb anterioritat es desfilava la nit del ciri, però sense poder concretar amb certesa quin va ser el primer any que això es va fer. Des d'aleshores cada filà eixia a desfilars la nit corresponent al seu ciri. A finals del segle XX ja es valorava la possibilitat d'aglutinar les desfilades de les nits del ciri en els caps de setmana, però sense que la proposta arribara a quallar. Finalment, aquesta idea es va portar avant amb el preludi de fer la desfilada del ciri diumenge de vesprada, i a poc a poc, des de fa més

de quinze anys, les filaes van anar buscant el cap de setmana per a fer les seues desfilades.

Destacarem finalment que la nit del ciri ha sigut l'elegida per les filaes per a presentar i beneir els seus nous banderins o banderes, com també en ocasions per a inaugurar els seus nous masets. D'altra banda, també el reliquiari de Sant Blai es va beneir una nit del ciri de l'any 1967.

Jairo Vañó Reig

Article accessible
en format àudio

El miracle de la sarpeta de Sant Blai

En primer lloc, em presente. Em dic Loles i soc de Carcaixent, encara que visc a València fa ja 25 anys, des que em vaig casar. Però no vinc a parlar de mi. Vull contar-vos una història familiar que a mi m'ha contat moltíssimes voltes la meua iaia paterna, Matilde, i que ella havia escoltat des de xicoteta de boca dels seus pares Fernando Cuello i Matilde Sempere¹: la història del miracle de la sarpeta de Sant Blai.

Corria l'any 1912, Fernando i Matilde havien nascut i vivien a Bocairent, estaven casats i tenien ja quatre fills, la més menuda dels quals tenia només tres mesos. Fernando, a més de músic, era el practicant del poble i es feia càrrec també de la barberia que havia sigut de son pare al carrer Abadia, 41 (hui núm. 1) a "la barrera".

El cas és que de colp a repent i, sense saber per què, la xiqueta menuda es va morir i aleshores, pel disgust tan gran i per haver de deixar de donar el pit de sobte, Matilde es va posar malalta, al principi de sipela i de seguida va agafar també el tifus. De fet, va arribar a perdre tots els cabells i es va quedar peladeta.

Per aquella època anava passant-se de casa en casa de Bocairent una imatge de Sant Blai, el patró del poble. Cada família la tenia uns dies a sa casa, durant el quals es reunien al seu voltant tots els membres de la mateixa per a pregar-li i demanar-li al sant el que convinguera i, en acabar, li la passaven a alguna altra família devota.

El cas és que, com que Matilde estava tan malalta, li portaren la imatge de Sant Blai a sa casa. Ella, des que va aplegar, es va encabotar que li donaren la sarpeta del sant, perquè volia tindre-la a la mà, damunt del seu pit. La imatge era de pasta i la sarpeta, de fusta policromada, no podia separar-se de la mà de Sant Blai. Així que, per molt que ho intentaren, ningú va aconseguir llevar-li la sarpeta al sant per a donar-li-la a Matilde. Però Matilde no atenia a raons i repetia insistentment que volia la sarpeta.

Passaven els dies i no sols no millorava sinó que la veien tots tan malament que ja només esperaven que

Casament de Fernando Cuello Pastor i Matilde Sempere Valls, 8 de gener de 1906

faltara en qualsevol moment, així que combregada i pernoliada, es va preparar per a una mort imminent.

Fernando solia estar a la barberia que tenia baix de casa i just damunt estava l'habitació de Matilde. El marit li havia deixat una campaneta per si necessitava cridar-lo. Un d'aquells dies Matilde va tocar la campaneta cridant al seu marit i, quan va pujar corrent, Matilde li va tornar a demanar la sarpeta. Ell, fart que li la demanara, li va insistir que no podia ser, però ella li va dir que aquesta volta sí, que Sant Blai mateix li havia dit que li la donava. Fernando va anar a demostrar-li que no es podia traure, però la seua

1. Per saber més sobre aquesta família amb arrels bocairentines, veure l'article "Els Cuello, músics", publicat al Programa de Festes a Sant Blai, de 2008, (pp 132-145)

sorpresa va ser que en aquesta ocasió va poder agafar la sarpeta sense problemes. En aquell mateix moment, Fernando li va prometre a Sant Blai que si la seua dona es curava li faria una sarpeta d'argent. El cas és que Matilde va començar a recuperar-se i, a poc a poc, es va curar del tot.

El metge els va recomanar que no tingueren més fills, perquè Matilde es va quedar molt fluixa, però encara van nàixer quatre fills més. La filla menuda va ser la meua iaia qui va nàixer també a Bocairent, encara que va deixar el poble amb només quatre anys quan tota la família es va traslladar a Carcaixent on a Fernando li havien oferit el càrrec de subdirector de la banda de música. Malgrat això, la meua iaia sempre ha dit amb orgull que ella era de Bocairent, poble que va dur sempre al seu cor i al qual li tenia moltíssima estima.

Per descomptat, Fernando va complir la seua promesa i va regalar al sant la sarpeta d'argent, però tant la imatge de Sant Blai com la sarpeta d'argent van "desaparèixer" en temps de guerra. La sarpeta original de Sant Blai es va quedar a casa de Matilde i Fernando, que la guardaven amb molta devoció, i després va passar a la meua iaia, qui la va conservar durant molts anys.

Li agradava molt contar la història que vos acabe d'exposar tant als seus fills com als seus nets i jo sempre l'escoltava amb molta admiració. Ho contava tot amb tant de detall i amb tanta passió que crec conèixer la barberia i l'habitació i la imatge de Sant Blai i a Matilde i a Fernando com si jo haguera estat allí amb ells.

Una volta li vaig dir que algun dia m'agradaria molt ser jo qui tinguera eixa sarpeta. Pocs anys abans de morir va voler donar-me-la, així que hui dia la conserve jo amb molta estima.

A ma casa sempre hem pensat que Sant Blai va fer un miracle i que gràcies a eixe miracle, la meua iaia, els seus fills, els seus nets i besnets, hem vingut a aquest món i hem pogut dir ben alt...

Vítol i vítol i vítol al patró Sant Blai!

Loles Morant

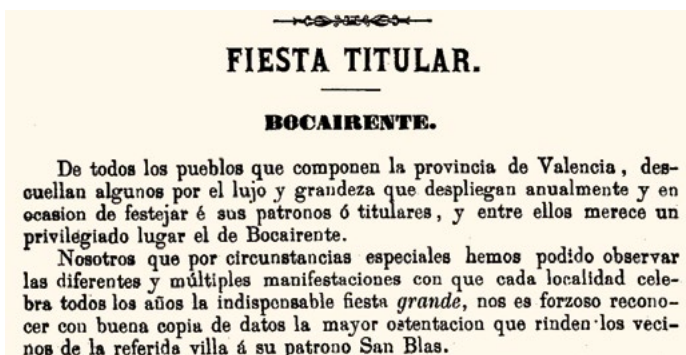
Cara externa (dalt) i interna (baix) de la sarpeta

La processó de Sant Blai (I)¹

Amb aquest treball es vol repassar el que ha sigut l'acte de la processó de Sant Blai des que les festes van adquirir l'estructura actual, passant de la soldadesca a les festes de moros i cristians.

La crònica apareguda a “El Rubí” l'any 1863²

El 1860 les festes de Bocairent van patir una reestructuració, deixant l'estructura general de les mateixes amb les característiques generals que es conserven encara. Així, el dia 3 de febrer seria el dia dedicat a honrar al patró Sant Blai, amb l'acte de la processó a celebrar per la vesprada.

Edició del 22 de febrer de 1863 de “El Rubí”

El 22 de febrer de 1863 apareixia al setmanari valencià “El Rubí” una crònica de les festes d'aquell any. Aquesta era una publicació d'interessos generals, molt en la línia d'unes altres del moment com “La Perla”, “Guadalaviar”, o “El Museo Literario”. Tenia les típiques seccions de literatura, amb poesies, contes, secció d'història, de teatres, una altra secció de “diversos” on es dona notícia de coses curioses,

viatges... En aquest apartat podem incloure l'article referent a Bocairent, en el context d'una sèrie d'articles que analitzaven les festes de diferents poblacions valencianes.

Pel que fa a la processó, objecte d'estudi d'aquest treball, es destaca el fet que *“han merecido el beneplácito general las hachas que han sustituido a los monstruosos disparos que hacían los individuos de las mencionadas compañías, acompañando la procesión, lo cual ha dado a ésta un lucimiento que en años no se ha conocido”*. Així, els trets d'arcabuseria durant la processó, una de les senyes d'identitat de l'antiga festa de soldadesca, eren substituïts per les torxes o *hachas*, solemnitzant així l'acte de la processó de Sant Blai, passant a ser l'epíleg de la soldadesca originària que investia encara molts dels esdeveniments de les embrionàries festes de moros i cristians³.

Les últimes dècades del segle XIX

Segons Francisco Vañó Silvestre, cap al 1874 la filà de l'Antiga Espanyola, hereva de la comparsa de Tomasines, cedeix el seu dret de dur l'anda de Sant Blai a la filà de Granaders⁴. No serà fins la dècada de 1880 quan trobem una nova referència a la processó, i de nou serà una crònica periodística la que ens facilite la informació al respecte. Així, el diari alcoià “El Serpis” publicava passades les festes de 1880 una notícia on feia un resum general de les festes, destacant el fet que *“este año no han sido tan lucidas como de costumbre, no sólo a causa del temporal, sino también por la pobreza de los labradores”*, fets que van ocasionar, d'una banda, una baixa participació de festers, i d'altra, una escassa presència de visitants⁵.

- 1 La majoria de la informació s'ha extret de les cròniques de festes aparegudes en els programes. És per això que solament destacarem les fonts que siguen distintes a aquestes cròniques.
- 2 Edició del 22 de febrer de 1863 de “El Rubí” (pàgs. 231-232).
- 3 TEROL I REIG, Vicent, “Una crònica periodística de 1863 sobre les festes a Sant Blai”, dins de *150 anys. Moros i Cristians Bocairent. 1860-2010*, (pàgs. 32-35).
- 4 VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, *Bocairente. Fiestas a San Blas, Obispo y Mártir. Soldadesca de moros y cristianos*, Bocairent, 1982, p.66.
- 5 Edició del 14 de febrer de 1880 de “El Serpis” (pàgs. 2-3).

El dia del patró va predicar el canonge de la catedral d'Oriola, Luis Espuche, però de vesprada la pluja va impedir que se celebrara la processó, que es va fer al dia següent, *“revistiendo la acostumbrada pompa, y disparándose a mitad de carrera un bonito castillo de fuegos artificiales, que se repitió al terminar la velada”*. Finalitzava la crònica destacant l'absència d'incidents, *“lo cual habla mucho del populoso vecindario de Bocairente”*.

A l'any següent va ser el periòdic valencià “El Almogávar” qui va fer una ampla crònica de les festes⁶. Pel que respecta a la processó, fa una exhaustiva descripció de l'acte, marcat novament per l'oratge, però sense impedir la seua celebració. De la processó destaca, en primer lloc, que *“es imposible describir este grandioso acto religioso”* al que acudia la major part del veïnat del poble, els habitants dels masos i forasters. La processó l'obrien *“las compañías de guerreros con sus vistosos uniformes y con grandes hachas (blandones) encendidas”*, acompanyats per la música; darrere el poble vestit de particular *“en dos interminables hileras; delante de la Cruz y clero parroquial colócanse los capitanes y alféreces de todas las compañías, con algunos niños vestidos de ángeles, el Santo Patrón es conducido en sus nuevas andas por los granaderos, presidiendo el Ayuntamiento y autoridades, cerrando la comitiva el piquete de zuavos”*. Del recorregut ens diu que recorria els carrers principals, que feia parada *“en la Iglesia de las Monjas”* i que tornava a la parròquia passant per la plaça major.

Assenyala que a la plaça tots esperaven l'entrada del sant, *“y ¡oh poder de la fé!, apenas se dejó ver de aquella multitud, todos como un solo hombre, elevan las manos, levantan las luces prorrumpiendo en un viva prolongado, entusiasta, atronador, que hace brotar las lágrimas al hombre mas indiferente”*. A continuació es llançaven focs d'artifici, *“exponiendo en la última un transparente de San Blas rodeado de luces y resplandores”*.

A les set i mitja de la vesprada entrava el sant a l'església, que estava enllumenada *“con millares de luces caprichosamente colocadas en las cornisas, pilastras y balustradas”*, reproduint-se els crits de vítol, en un acte *“de entusiasmo y amor fiel, que no espero ver ovación más tierna y sublime que la que el pueblo de Bocairente tributó a su Patrono”*. El dia finalitzaria amb un castell de focs. El corresponsal tancava la crònica festera felicitant-se també pel fet que tot haguera transcorregut sense incidents, *“tan frecuentes en otras poblaciones”*.

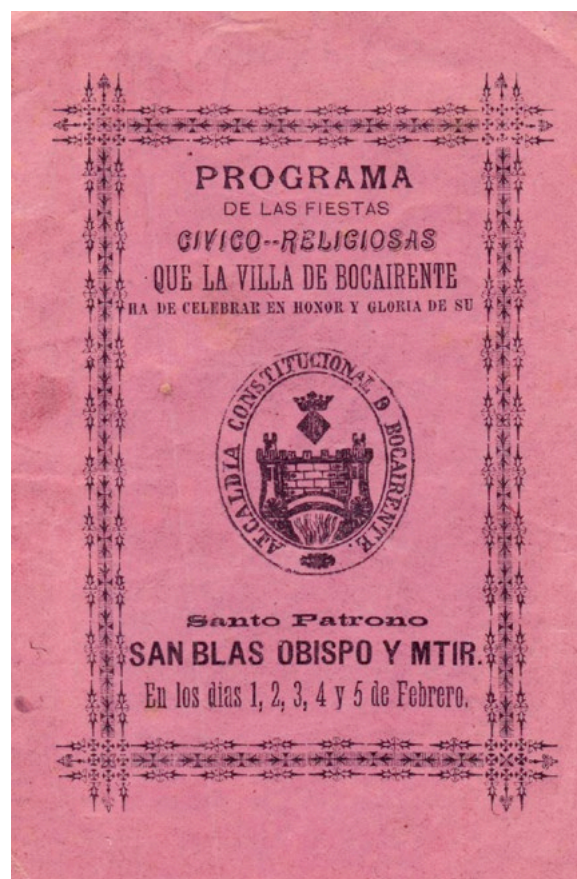
D'aquesta dècada només hem trobat un parell més de referències a les festes, la primera publicada el 1882 per “El Constitucional” de València⁷, encara que

no es tracta d'una crònica. Simplement fa referència a l'anunci de què les festes s'estaven celebrant, però que podrien veure's deslluïdes per *“las abundantes lluvias que han caído en el referido pueblo y toda esta comarca”*. Com podem apreciar, durant aquells anys la pluja i l'oratge complicat sembla que feien acte de presència amb més freqüència que als nostres dies.

La segona referència, del 1887, la publicava el diari alcoià “El Serpis”⁸. Així, sabem que aquell any la missa la va fer el vicerector de la parròquia, Francisco Juan, mentre que el panegíric va estar a càrrec del bocairentí Leandro Santonja. De la processó ens diu que *“fue magestuosa. Mas de mil hachas encendidas eran llevadas por otros tantos fieles. A mitad de la carrera se disparó un bonito castillo de fuegos artificiales”*.

El programa de festes de 1896 i la fi de segle

El programa de festes més antic que es conserva correspon al de les festes de 1896. Es tracta d'una senzilla publicació, on es recull el programa d'actes a celebrar. Pel que respecta als actes del dia del patró, a les sis del matí es va fer la diana i a les 9 la missa major,

Portada programa de festes de 1896

6 Edició de l'11 de febrer de “El Almogávar” (pàg. 3).

7 Edició del 7 de febrer de 1882 de “El Constitucional” (pàg. 2).

8 Edició del 10 de febrer de 1887 de “El Serpis” (pàg.2).

per a passar després a fer la salutació a les autoritats. A les 3 de la vesprada es feia el trasllat de l'estendard del sant (el "guió" d'aleshores) des de la casa particular de Vicent Gisbert⁹, on es conservava, fins a la parròquia, acompanyat de les filaes de Suavos, Granaders i de l'Antiga Espanyola amb les seues respectives bandes de música. Sembla que l'estendard estava guardat a una casa situada al Ravalet que pertanyia al matrimoni Gisbert¹⁰. El seu portador era Francisco de Paula Vañó Carbonell, "Paula el llarg", com a membre de l'Antiga Espanyola. Quan es va fer el guió de Sant Blai per part de Sorolla l'estendard va anar perdent importància, pel que la família de Vicent Gisbert se'l va emportar a Ontinyent, on van residir.

A les 5 començava la processó, que recorria els carrers de costum i que en arribar a la plaça de la Constitució feia una parada, disparant-se un castell de focs d'artifici i una traca, alhora que apareixia una imatge del patró. Després la processó continuava fins a l'església, i al programa s'assenyala que "*Al entrar el Santo en la Iglesia se verificará una magnífica iluminación*".

Per a concloure la jornada, a les 8 de la nit les filaes i les seues bandes es reunien a la plaça de la Constitució, on les bandes tocaven unes quantes peces, i a les 9 de la nit "*se quemará un magnífico castillo de fuegos artificiales, y terminado éste se repetirán los bailes y serenatas como la noche anterior*". Les nits dels dies de festes tenien el denominador comú de la festa amb música i ball a la plaça.

Al final del programa hi havia tres notes que des del consistori, organitzador de les festes, volien destacar. La primera d'elles feia referència a la processó i deia així: "*Se encarga la asistencia á la procesión y á que contribuya el vecindario para más gloria al Santo, en adornar, é iluminar las fachadas de sus casas*". La segona nota destacava que totes les comparses havien de dur bandes de música, excepte la dels Contrabandistes, i finalment s'indicava que els focs d'artifici eren de l'acreditat pirotècnic de l'Ollería Bautista Mompó.

El febrer de 1898, el diari "Las Provincias"¹¹ de València publicava una crònica de les festes, signada per "*Un forastero*", que més que crònica era un al·legat de la presència del Cid a les nostres terres i

en defensa del catolicisme. Destacava "*el apostólico sermón, en castellano, del Sr. Martínez*" i la presència de les autoritats locals a la processó, la destrucció de la Mahoma o la magnífica il·luminació elèctrica. I finalitzava la seua crònica lamentant que la junta de festes no posara la seua atenció en els anacronismes dels *trages* i armaments, ja que això contribuiria "*á fijar mejor el recuerdo histórico, y también religioso, de tales festejos*".

A principis de 1899 l'ajuntament es va reunir¹², sota la presidència de Martín Calabuig, i entre els diferents temes que van tractar, estava el de "*designar orador sagrado para desempeñar el panegírico el día del Patrón*" per a les properes festes. Discutit l'assumpte, s'acordava nomenar predicador a Enrique Juliá, canonge de la basílica de València. A més, s'autoritzava a l'alcalde per a tot allò relatiu a la resta d'actes de festa, pagant les despeses del capítol corresponent.

Al respecte del pagament de les despeses que feia l'ajuntament, és interessant destacar el que es pot llegir a una acta de finals de 1899¹³, en què s'acordava "*subvencionar de los fondos municipales y del capítulo correspondiente, los gastos que se ocasionen en los actos de fiesta religiosos y los que sean públicos que se abonen por los capitanes de las filaes y Capitán Mayor, dejando sin efecto todos los acuerdos tomados anteriormente por la Corporación que hagan referencia á fiestas del Patrón San Blas*". De fet, era el consistori qui pagava "*la gratificación de costumbre*" a la persona encarregada de fer el sermó el dia del patró¹⁴. Aquell any va ser designat per a fer el sermó Vicente Tenesa, rector de Cerdà¹⁵. Per cert, que no es correspon amb el predicador que es recull a l'article "*Cuadro sinóptico de 100 años de vida festera*"¹⁶, on s'indica que el 1900 va predicar José Belda Martínez. Tampoc el de l'any anterior coincideix amb la persona que van designar des de l'ajuntament.

El Reglament de festes¹⁷

Amb el canvi de segle es va produir una important novetat en les festes, i és que aleshores es va procedir a redactar i aprovar el reglament que devia regir les festes de moros i cristians. Així, el dia de Nadal de 1900 el consistori es reunia en sessió ordinària¹⁸, i

9 MOLINA SEMPÈRE, R., "Filà d'Espanyolitos", dins de *150 anys. Moros i Cristians Bocairent. 1860-2010*, 2010, pp. 38-51.

10 VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, *Bocairent. Fiestas a San Blas, Obispo y Mártir. Soldadesca de moros y cristianos*, Bocairent, 1982, p.90.

11 Edició del 10 de febrer de 1898 de "Las Provincias" (pàg. 2).

12 Llibre d'actes de l'Ajuntament de Bocairent, 1899 (pàg. 1), Arxiu Municipal de Bocairent.

13 Llibre d'actes de l'Ajuntament de Bocairent, 1899 (pàgs. 78-79), AMB.

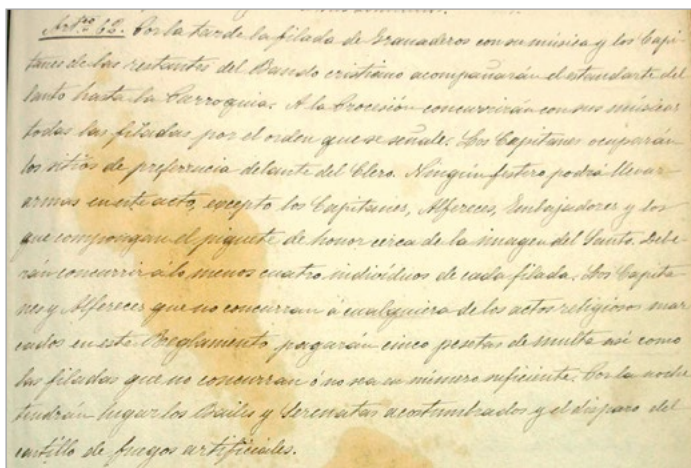
14 Llibre d'actes de l'Ajuntament de Bocairent, 1900 (pàgs. 7-8), AMB.

15 Llibre d'actes de l'Ajuntament de Bocairent, 1900, (pàg. 12), AMB.

16 BELDA PUERTO, A., "Cuadro sinóptico de 100 años de vista festera", *RPFMCB*, 1969, pp. 22-25.

17 Reglamento para las fiestas de San Blas, 23 de desembre de 1900 (AMB)

18 Llibre d'actes de l'Ajuntament de Bocairent, 1900 (pàg. 90), AMB.

Reglament de festes (1900). Article 62.

entre les qüestions tractades estava la del reglament de festes, informant l'alcalde que ja estava redactat. Després de ser analitzat, el reglament va ser aprovat. Allà es recollien les funcions i atribucions de la junta de festes, les funcions i atribucions del president, secretari, dipositari i del sergent major, l'organització de les festes, etc.

El reglament porta la data del 23 de desembre de 1900, i ve signat pel president Enrique Beneito, el secretari Honorio Belda i pels vocals Juan Bta. Cabanes, Francisco Ritas, Esteban Castelló, José Belda, José Aleixandre, Alejos Pérez i Antonio Beneito.

Pel que respecta a la processó, a l'article 62 del reglament, en què es parla dels actes de la vesprada del dia del patró, es recollia que la filà de Granaders, amb la seua banda de música, seria l'encarregada de recollir l'estendard del patró i conduir-lo a la parròquia acompanyada de la resta de capitans del bàndol cristià. A continuació s'assenyalava que "A la procesión concurrirán con sus músicas todas las filas por el orden que se señale". Els capitans ocuparien els llocs de preferència davant del clero. A més, es destacava que cap fester podria dur armament a la processó, excepció feta dels capitans, alferes, ambaixadors i "los que compongan el piquete de honor cerca de la imagen del santo".

Una curiositat és que s'indicava que almenys quatre individus de cada filà devien acudir a la processó. Aleshores les filaes tenien molts pocs efectius i així s'asseguraven la presència d'almenys quatre membres. A més, s'assenyalava que la multa per a capitans i alferes que no acudiren a qualsevol dels actes religiosos marcats en el reglament era de 5 pessetes, mateixa multa per a les filaes que no estigueren presents als actes religiosos o no ho feren amb un nombre de membres suficient. Les multes les comunicaria el sergent major, de forma verbal i acompanyat d'una altra persona, fester o no, al capità de la filà sancionada. El sergent registraria les multes, el motiu i el dia que es van imposar, multes que comunicaria a la junta a la primera reunió que es fera

acabades les festes. Si analitzada la multa la sanció continuava avant, l'import es cobraria de la subvenció que cada filà rebia.

Una filà nova i un nou Guió

Al programa de festes de 1901, un tríptic igual de senzill, però més acolorit, no hi ha novetats pel que fa a l'acte de la processó, en la qual serien 8 filaes les que participarien, ja que l'Antiga Espanyola va desaparèixer l'any anterior.

El 1903 les festes van tindre dos importantíssimes novetats. D'una banda, l'aparició de la filà d'Espanyoleros, formada per membres de la desapareguda Antiga Espanyola, que van sol·licitar a les autoritats festeres si era possible heretar els drets i obligacions de l'anterior. D'altra banda, la creació d'un nou estendard del patró que pertanyera i fora custodiat per l'església. Així, gràcies a les gestions fetes per Gabriel Aynat, un dels fundadors dels Espanyoleros, el nou guió del sant fou pintat per Joaquim Sorolla, mentre que l'estendard brodat on està incrustat fou obra de Federico Valero.

Abans de festes, "Las Provincias" destacava aquest fet a les seues pàgines¹⁹, indicant que seria el bisbe d'Hermòpolis, Juan Benlloch, l'encarregat de fer el panegíric el dia del patró, destacant el detall que "este año es el estreno de un estandarte, en el que ha pintado la imagen de San Blas nuestro eminente artista Joaquín Sorolla". A la mateixa edició (pàg. 2) es publicava el programa d'actes de les festes, destacant que després de la missa de les 9.30 del matí del

1903. Festes. Benedicció guió

19 Edició del 29 de gener de 1903 de "Las Provincias" (pàg. 1).

dia 2, Benlloch beneiria el nou guió. Per tant, aquell any la processó va comptar amb un nou element, el portador del qual fou el propi Gabriel Aynat, que exercia el càrrec d'ambaixador cristià, sent l'encarregat de traure el guió de l'església i també d'entrar-lo a la seua finalització. És per això que en els primers anys el dret de traure el guió va correspondre a l'ambaixador cristià, però més tard aquesta tasca va passar al capità i l'alferes dels Espanyoleros, que juntament amb l'ambaixador i dos o tres espanyoleros més son els que actualment el porten, un privilegi que va ser Gabriel Aynat qui va cedir a la filà²⁰.

Als programes del 1904 i 1905 encara figura l'acte de traslladar l'estendard del patró des del domicili particular on es custodiava fins a la parròquia, pel que aleshores participarien a la processó els dos guions. En canvi, als programes de 1906 i 1909, els posteriors que es conserven, aquest acte del trasllat ja no apareix al programa d'actes, produint-se els següents anys la curiositat que l'acte apareix (1910-1911, 1914-1915) i desapareix del programa oficial (1912-1913), sent per tant 1915 l'últim any en què podem veure l'acte del trasllat al programa.

La llibreta del tio Julián²¹

Per a seguir el que van ser les festes de principis del segle XX comptem amb un document d'excepció gràcies a Julián Castelló Silvestre. La filà dels Suavos guarda en el seu arxiu una "*Reseña histórica de la filada de Zuavos de Bocairante a contar del año 1901*"²². Aquesta ressenya, que comença el primer any del segle, finalitza l'any 1922, és a dir, ens narra els esdeveniments ocorreguts durant aquests primers 22 anys de segle en tot allò que concerneix als Suavos, especialment durant la celebració de les festes en honor al patró Sant Blai. L'autor d'aquestes memòries de la filà fou Julián Castelló, el "Serio". A més, podem conèixer aspectes generals de les festes, i d'entre elles de la processó. Per exemple, al 1901 escriu que "*El acto de la procesión resultó brillante, pero el capitán tuvo que ir entre dos individuos a fin de evitar un desastre, pues llevaba los pies romos*". El capità suavo aquell any fou Joaquín Belda Santonja.

Del 1904 ens diu que "*Durante los actos de fiesta mucha formalidad, a excepción del piquete que todos abandonaron al santo una vez llegó a la plaza, esto no es decir que lo abandonaron, si no que al comprender que en la plaza había mucha gente no titubearon en dejarlo un poco para reponerse con algún culico en alguna casa particular*".

Sembla que aquesta manera de procedir a l'arribar a la plaça era habitual, ja que al 1909 "*También como en los años anteriores se abandonó al patrón San Blas en el acto de la procesión en los momentos de llegar a la plaza, costumbre que desdice mucho. Eso de abandonar un piquete al objeto que van escoltando no se explica no siendo por causa de tener los estómagos indispuestos. Pero a pesar de todo, raro es el año que se ha podido contener el piquete ni el lugar que le corresponde durante este acto del disparo del castillo artificial, así es que estoy seguro que esta costumbre se hará vieja sin poder lograr corregirla ni en parte ni en nada*".

L'any 1911 comença un estira i afluixa amb la comparsa dels Moros Vells, ja que aquests interpretaven els seus balls després de vespres davant de l'Ajuntament, la qual cosa segons Castelló interrompia un poc la festa²³. El representant dels Suavos que entrava aquell any 1911 era Francisco de Paula Cabanes, que començà a plantejar el tema en les reunions de la Junta, i això als Moros Vells no els va sentar gens bé, i el seu representant volia que els Suavos estiguessen representats "*aunque fuera por dos individuos, o sea la parellita tan cacareada. En el primer año se luchó de lo lindo, pero sin fruto por parte de nuestros contrarios, porque la opinión general de nuestra comparsa fue que si privaban el piquete en este día, no dejándolo salir completo en la procesión en el puesto de costumbre, la filada de zuavos no estaba dispuesta a salir a la calle*". El problema de la parellita continuarà apareixent en les memòries dels quatre anys següents. El 1914 anota que "*los moros se empeñaron en que debía ir una pareja de zuavos delante del guión y en el sitio de representación, de donde resultó lo que el año anterior, fueron los moros por lana y también salieron trasquilados*".

Però potser l'anotació més destacada que trobem a la llibreta del tio Julián respecte de l'acte de la processó és la de l'any 1916, quan es van estrenar noves andes i sobretot l'himne a Sant Blai, amb lletra del propi Julián i música de Luis Cuello Pastor, també suavo i director de la Música Nova. D'aquell any podem llegir que "*Por regalo de algunos señores, se regaló a la Iglesia unas magníficas andas para San Blas que se estrenaron en este año, que a pesar de haber hecho el pavimento de la iglesia nuevo en este año y hacer algunas reparaciones como la sacristía y otras no vacilaron en hacer unas andas dignas de tan venerada imagen. También a esta filada le cupo la suerte de abrigar en ella a un individuo autor de el himno a San Blas con motivo del centenario de su martirio, que se cantó en la plaza cuando llegó la imagen del santo. El himno quedó en propiedad de*".

20 MOLINA SEMPERE, R., "Filà d'Espanyoleros", dins de *150 anys. Moros i Cristians Bocairant. 1860-2010*, 2010, pp. 38-51.

21 En la web <https://zuau.blogspot.com/> està la transcripció sencera del contingut de la llibreta de Julián Castelló.

22 SATORRES i CALABUIG, V., *Les festes de Sant Blai durant el primer quart de segle a través d'un llibre de memòries*, RPFMCB, 1989.

23 SATORRES i CALABUIG, V., *El piquete i la parellita*, RPFMCB, 1996.

la comparsa y su memoria en los archivos de la iglesia parroquial. [...]

Brillante por demás resultó el acto y el entusiasmo de la muchedumbre subió de punto a penas apareció en la plaza el patrón con sus artísticas andas, seguro estoy que fue un acontecimiento que quedará grabado en cada uno de los que tuvieron la dicha de asistir a este acto religioso. Y el entusiasmo subió de punto al llegar a la parroquia que se repitió el himno". Per cert, que al programa de festes no apareix l'estrena de l'himne.

Aquell any Sor Pietat de la Creu, fundadora de les Germanes Salesianes del Sagrat Cor de Jesús, va regalar a la parròquia una tovalla per a l'altar major en la qual es podia llegir: "3 de febrero. Centenario de San Blas. Año 1916", i també, "Fundadora de las Salesianas Rvda. M. Piedad Ortiz Real. Febrero 3 de 1916"²⁴. La tovalla va ser regalada el 1967 a la casa mare de les salesianes a Alcantarilla.

Assenyalarem finalment el que ens diu respecte del 1917, on destaca l'ordre a la processó i l'escassa presència de festers en males condicions: "En la procesión hubo orden cual ningún año y de pies redondos solo eran cuatro de la cola que dieron bastante lata. Llegado que fuimos a la Iglesia se entonó con gran solemnidad y entusiasmo el Himno a nuestro patrón San Blas y allí concluyó la fiesta religiosa".

El context social i les festes

Coincidint amb l'època en què Julián Castelló va escriure les particulars memòries que hem vist, Bocairent va viure un context social molt complicat, el que òbviament va acabar reflectint-se el món de la festa. La dècada de 1910 va ser una dècada complicada a Bocairent. Van ser anys marcats per una forta crisi al món del tèxtil, pilar fonamental de l'economia local, i les vagues van fer acte de presència al llarg dels anys, destacant el convuls any de 1916²⁵. El món de les festes no va ser alié a tot el que estava passant, i durant aquests anys va haver-hi filaes que no van participar a les festes.

El 1909 ni Estudiants ni Moros Marins van participar a les festes. I el 1912 els Estudiants entraren en crisi i decidiren no eixir a festes fins que no en sigueren uns quants més. Eixe any vint-i-quatre estudiants

van signar un document pel qual es comprometien a apuntar-se de nou a la filà quan les circumstàncies foren més propícies. Retornaren a les festes de 1918²⁶.

Potser el cas més paradigmàtic és el de la filà de Moros Marins. Entre el 1909 i el 1917 no apareix als programes de festes, reapareixent, com els Estudiants, el 1918. Tampoc els anys 1923 i 1924 (anys de la llarga vaga tèxtil) participaria a les festes, encara que van continuar fent la ratlla i no van interrompre la vida de maset²⁷. Les altres filaes també van patir-ne els efectes i, per exemple, els Contrabandistes van arribar a ser només 9 membres, recuperant-se a poc a poc a partir del 1915²⁸. I com recollia a la seua llibreta Julián Castelló, també els Suavos van patir baixes després de tancar la fàbrica de Doménech en març de 1909, ja que alguns treballadors pertanyien a la filà. Per tant, les festes es veurién afectades al sofrir les conseqüències d'uns anys complicats.

D'aquests anys comptem amb una crònica de les festes publicada pel catòlic "Diario de Valencia" el 1919²⁹, on el cronista destaca especialment l'acte de la processó. La crònica s'acompanya de dues fotografies, totes dues del dia de moros i cristians, una amb un grup de Suavos i l'altra de Moros Vells (encara que erròniament fica que es tracta de Moros Marins). La nit del dia 2 i la del matí del 3 va ploure, amb l'estampa de la Mariola nevada, però "por la tarde el viento barrió de nubes el firmamento y

Edició del 6 de febrer de 1919 del "Diario de Valencia"

24 VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, *Bocairente. Fiestas a San Blas, Obispo y Mártir. Soldadesca de moros y cristianos*, Bocairent, 1982, p.94.

25 VAÑÓ REIG, J., "El conflicte obrer a Bocairent a través de la premsa escrita (I)", 2017, *Programa de festes de Sant Agustí*.

26 VILLARRUBIA JUAN, J., "Filà d'Estudiants", dins de *150 anys. Moros i Cristians Bocairent. 1860-2010*, 2010, pp. 92-107.

27 CANTÓ CASTELLÓ, M., "Filà de Moros Marins", dins de *150 anys. Moros i Cristians Bocairent. 1860-2010*, 2010, pp. 136-149.

28 FERRE DOMÍNGUEZ, J.V., "Diuen que vinc del maset...", 2007, p.21.

29 Edició del 6 de febrer de 1919 del "Diario de Valencia" (pàgs. 1-2)

pudo celebrarse la procesión", un acte que va impressionar a l'enviat del diari, ja que anotava que *"necesitaríamos todo el periódico para detallar estas fiestas y para hacer resaltar la brillantez de la comitiva religiosa"*. Així a l'acte assistiren *"con luces todas las filadas, con sus banderas, estandartes, grupos de niños y niñas, las bandas de música y una gran número de mujeres"*. Després afegia que junt amb el guió de Sant Blai, obra de Sorolla *"cuyos bordados en oro son de una riqueza asiática, iban don Gabriel Aynat, que ha regalado dicho guión, y su hijo político don José Simó"*.

El pas de la imatge del patró s'acompanyava de *"es-truendosos vitores"*, i després el cronista passava a descriure de manera exhaustiva l'entrada de Sant Blai a la plaça: *"Calculad, lectores, que ha anochecido; que la imagen venerada aparece por el arco de entrada; que los miles de fieles que asisten a la procesión levantan sus cirios y hachas; que los vitores se suceden sin interrupción; que se encienden las luces de bengala; que se de fuego al castillo; que las bandas lanzan al aire los sonos de la majestuosa Marcha real, a la vez que se prende fuego a las tracas, y veréis como el corazón se oprime, y que la santa alegría empuja las lágrimas a los ojos"*. Després parla de l'entrada del sant a l'església, *"un estallido de luces, y el pueblo, con gran fervor, canta el inspirado himno"*, que el cronista atribueix erròniament a Juan Bautista Pastor, fill de Bocairent i mestre de capella de la catedral de València. Tancava la seua crònica alabant l'absència d'incidents durant les festes, lloança que hem trobat en altres cròniques i que si es destacava seria perquè normalment hi havia moguda.

Les festes als anys 20

Al programa de festes de 1922 s'especifica per primera vegada que a l'arribada de Sant Blai a la plaça totes les bandes de música interpretaran la Marxa Reial, que com hem pogut veure abans ja es feia, però que no estava plasmat al programa d'actes. Aquesta anotació apareixerà als programes fins al 1931.

Durant aquells anys és habitual que aparega al mes de gener publicat el programa d'actes de les festes en periòdics de caire catòlic com el *"Diario de Valencia"* o *"Las Provincias"*. Per això, no és estrany que al mes d'agost de 1923 el *"Diario de Valencia"* publiqui, amb foto inclosa, una ampla notícia dedicada en exclusiva al guió de Sant Blai³⁰. Segons detalla la notícia, signada per Jonak (José Navarro Caba-

nes), el fet que la diftèria apareguera a principis de segle a Bocairent i que afectara als més menuts va fer que Gabriel Aynat i la seua dona, pares de dos fills, prometeren que si els seus fills eixien indemnes dedicarien un guió a Sant Blai, com així va ser. A continuació, es fa una descripció de la fama de Sorolla a l'època i del procés de confecció de l'obra, del tema de la signatura de l'obra, i de com abans d'arribar a Bocairent l'obra va estar exposada a València en els aparadors de la casa Pampló. Afegia la notícia que el guió el portava a la processó Gabriel Aynat o el seu fill polític Jose Simó. I afegia: *"Y luego serán los nietecitos del señor Aynat, angelitos arrancados de cuadros de Murillo y Rafael, los que ostentarán el estandarte como escudo nobiliario de la familia en la solemnísimas procesión"*.

D'altra banda, el desembre de 1923 es presenta a l'Ajuntament el rector Juan Bautista Aguilar, oferint-se al consistori per a tot allò que necessitaren³¹. Aguilar havia pres possessió del seu càrrec passades les festes de 1923. Des de l'Ajuntament el designen com a la persona encarregada de buscar el *"orador sagrado"* encarregat del panegíric del dia del patró, mentre l'alcalde seria l'encarregat de designar l'orquestra que participaria a la missa de Sant Blai. Al febrer de 1924 es paguen diferents conceptes del pressupost municipal destinats a sufragar diferents aspectes de les festes de Sant Blai, sobretot religiosos, com les 125 ptes. pagades a Felipe Tomás per predicar el dia de Sant Blai, 175 ptes. al prevere José Martínez per a l'orquestra d'Ontinyent, que havia participat a la missa, 54 ptes. a Fernando Cuello *"por resto de la orquesta de Bocairente"*, a més de 80 ptes. a Felipe Francés *"por cera invertida en dichas fiestas"* i 58'50 ptes. al mateix Felipe Francés *"por los Maitines y volteo de campanas en las referidas fiestas"*³². L'únic pagament no relacionat amb l'aspecte religiós de les festes són les 38'50 ptes. pagades a Juan Puerto per la meitat dels programes de festes.

Un mes després, les filaes demanaven a l'Ajuntament que els pujara la subvenció que rebien³². El consistori estudiaria la manera de repartir les subvencions, afavorint a les filaes amb menys membres. Finalment, se'ls subvencionaria amb 600 ptes., repartides segons el seu número de membres i amb la condició indispensable *"que la Comparsa lleve banda, orquesta o charanga y además cumpla todo lo previsto en el escrito de referencia"*³⁴.

Jairo Vañó Reig

30 Edició del 19 d'agost de 1923 del *"Diario de Valencia"* (pàg. 4).

31 Llibre d'actes de la comissió permanent de l'Ajuntament de Bocairent, 1923, (pàg. 22), AMB.

32 Llibre d'actes de la comissió permanent de l'Ajuntament de Bocairent, 1923-1924, (pàgs. 32-33), AMB.

33 Llibre d'actes de la comissió permanent de l'Ajuntament de Bocairent, 1923-1924, (pàg. 49), AMB.

34 Llibre d'actes de l'Ajuntament de Bocairent, 1924, (pàg. 7), AMB.

La fabricación de ladrillos y tejas en la Sierra Mariola, Bocairent (V)

Ya para terminar con el tema de los tejares (no conozco que haya otros en Bocairent) veamos el conocido como “El Teularet”.

Este tejar, si lo comparamos con el de “Les Danses”, es bastante más pequeño pero no por eso menos importante en lo que se refiere a la construcción de ladrillos y tejas.

El conocido como “El Teularet”, se encuentra en la misma ladera de la montaña que el “Teular Vell o de les Danses”, un poco más abajo de esta cara norte de la legendaria y bella sierra de Mariola. No estuvo

tantos años fabricando ladrillos y tejas como sus vecinos del “Teular Vell” pero también tuvo su importancia en su día.

No es mucha la documentación que tengo, pero las fotos que acompañan a este trabajo nos darán una idea de cómo era este tejar y de dónde se abastecía de agua para fabricar las tejas y ladrillos.

También he podido encontrar varios ladrillos fabricados en este tejar “El Teularet”, algunos de ellos todavía estaban colocados en el suelo de la masía. Una muestra de ellos en las hojas siguientes con varias fotos.

Bocairent, masía “Teularet”. En la otra foto, ruinas del antiguo tejar (el horno es de época árabe). Fotos: mayo de 1999.

Ruinas del tejar “El Teularet”. Zona donde está el horno, de época árabe. El mes de mayo de 1999.

Nacimiento y balsa del Teularet (A).

Partida: Santa Bàrbara

Zona: Teulars Vells.

El nacimiento está situado a unos 20 m. de dicha masía. Sale canalizada el agua por una acequia descubierta y llena de maleza unos 8 metros hasta llegar a la balsa que tiene 6x4 m. aproximadamente. El agua allí recogida la utilizaban para hacer tejas y ladrillos, cuando funcionaba el tejar; en la actualidad se utiliza para regadío de una pequeña zona de "bancals" que hay a continuación.

Debido a la sequía sale poca agua, aunque no llega a secarse.

Datos tomados en 1991.

Nacimiento y balsa del Teularet (B).

Partida: Santa Bàrbara

Zona: Els Teulars Vells.

El nacimiento está situado a unos 60 metros de dicho tejar, en la parte baja del mismo. Nace pegado a un ribazo y de éste va directamente a una pequeña balsa junto al mismo. Es un nacimiento flojo.

Una de las paredes de dicha balsa, con sillería (que tiene 3x2 metros) está preparada en forma de rampa para poder lavar en ella. El agua aquí recogida es utilizada para regadío de unos "bancals" situados en la parte baja del tejar.

Datos del año 1981.

El nacimiento (B) y la pequeña balsa, en el año 1972.

En el año 2005, el Grup de Montanya Bocairent realizó una exposición de ladrillos construidos, la mayoría, en los tejares citados en este trabajo. Fue un éxito por la cantidad de personas que lo visitaron.

Bocairent, exposición de ladrillos de diferentes tamaños y dibujos, también a colores. Local del Patronato. 20-08-2005.

Bocairent, ladrillos recuperados del "Teularet". Se hacían en este tejár. El piso de la masía tenía colocado el dibujo de la izquierda. Posiblemente, los otros dibujos encontrados en viviendas de Bocairent, también sean de este tejár. Fotos del 08-05-1999.

Varias muestras de ladrillos de diferentes tamaños en muchas casas de Bocairent. Como se puede apreciar en las fotos, son de diferentes dibujos y formas. Las fotos son del día 08-05-1999.

En esta exposición se pudo ver la gran variedad de ladrillos expuestos. En la foto, algunos más. A la derecha, varios moldes de madera que se utilizaban para hacerlos. 20-08-2005.

Font del Teular Vell o de les Danses

Partida: Santa Bàrbara

Zona: Els Teulars Vells.

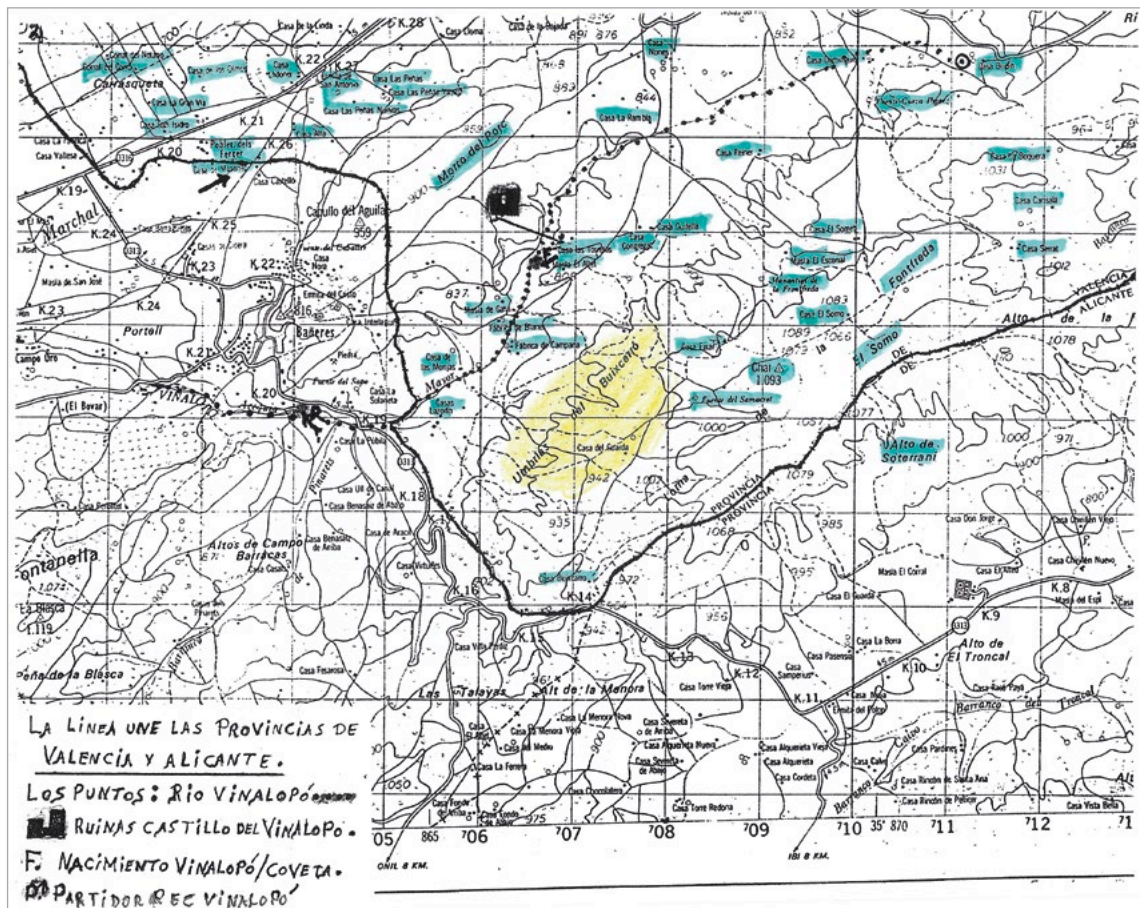
La fuente está situada a espaldas del “Teular Vell”. Nace en la parte baja de un ribazo. A unos 20 cm del suelo sale el caño de hierro por donde cae el agua a una pequeña pila hecha de cemento; de ésta, va canalizada por tubería a una balsa situada entre la fuente y la senda que pasa entre ambas. La balsa tiene 10x8 m apróx. El agua allí recogida es utilizada para regar esta zona de “bancals” del “Teular Vell”. Datos de 1981.

Horno en “Els Teulars Vells” o de “Les Danses”.

NOTA

Desde hace aproximadamente dos años, el terreno y el “Teularet” han sido adquiridos por una pareja (matrimonio) con ánimo de restaurar el edificio que conocemos como “El Teularet”. Esperemos verlo restaurado.

Fotos del autor: **Rafael Doménech Domínguez.**
Miembro de la Asociación cultural Aculliber.

La cova de la Gerra, un espai funerari

"La mort no existeix, filla. La gent només mor quan l'obliden; si pots recordar-me, sempre estaré amb tu".

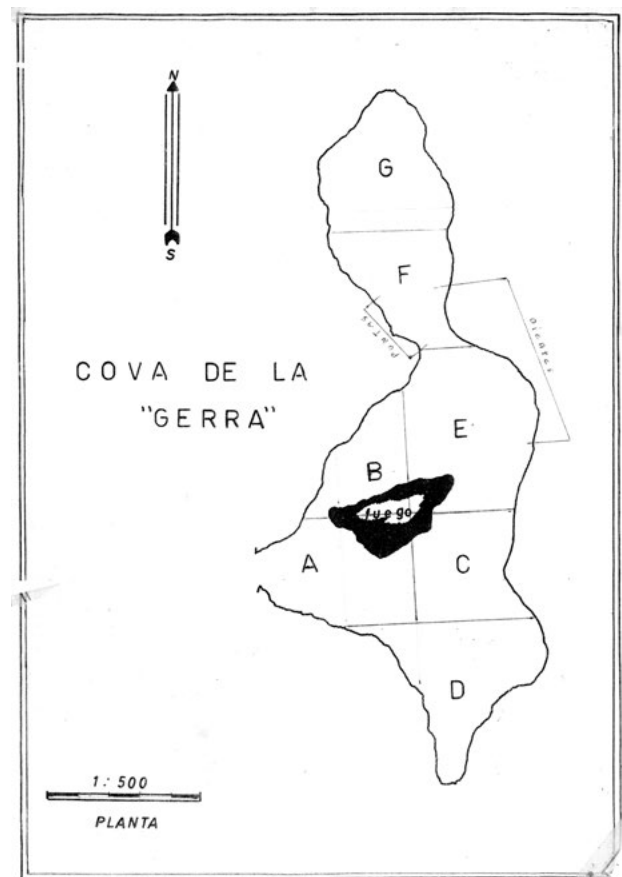
Isabel Allende

La cova de la Gerra, situada en el barranc de la Fos a uns 4 km de Bocairent, és coneguda per aquest nom a causa del paregut que té la seua entrada amb la boca d'una gerra. Freqüentada igual que altres coves de l'entorn per membres de la secció d'espeleologia del centre excursionista de la localitat i després de l'interés suscitat per les restes trobades en la coveta Empareta en 1925 per en Camilo Moltó¹, antic director del museu d'Alcoi, i en 1931 en la cova de la Sarsa pel col·laborador del SIP², en Fernando Ponsell Cortés, a mitjans dels anys 60 es va prendre la decisió de demanar permís a l'amo de la finca i a la Comissaria d'excavacions arqueològiques de València per a topografiar-la i, posteriorment, prospectar-la.

El 22 d'abril de 1967 va ser topografiada per Vicente Casanova i José Silvestre, que la van subdividir en set seccions, les quals van denominar amb les lletres A, B, C, D, E, F i G. Segons anotacions de l'època, es van fer dues rebaixades de terra de 10 cm (en total 20 cm) en cadascuna de les seccions, en què es va trobar en gairebé totes elles material arqueològic.

Després de la pertinent comunicació de les autoritats municipals del descobriment, es va traslladar a aquest municipi el subdirector amb l'ajudant de capatàs del SIP³, que van corroborar que *"la prospección efectuada por el Centro Excursionista se había llevado con sumo cuidado y en ella habíanse encontrado varias puntas de flecha, de sílex, un fragmento de punzón de hueso, fragmentos de cerámica cardial y algunos pocos fragmentos de cerámica ibérica y medieval"*⁴.

El 17 d'agost de 1967 es va sol·licitar a la Direcció General de Belles Arts de Madrid (Servei Nacional

Topografia de la cova de La Gerra

d'Excavacions), l'autorització per a efectuar excavacions en la cova "Cova de la Gerra". *"Los trabajos serán efectuados por personal práctico del Centro Excursionista local, bajo la dirección del Servicio de Investigación Prehistórica de la Excma. Diputación de Valencia"*⁵.

1 Asquerino M.D i A. Cuenca. (1975). Coveta Empareta. En Noticiario Arqueológico Hispánico. Prehistoria, 3, pp 110. Ministerio de Educación y Ciencia. Madrid.

2 La labor del Servicio de Investigación Prehistórica y su Museo en el pasado año 1931, pp 16-18. Diputació de València (1932).

3 Servei d'Investigació Prehistòrica.

4 La labor del Servicio de Investigación Prehistórica y su Museo en el pasado año 1967, pp 85 Diputació de València (1969).

5 Actes de l'Ajuntament de Bocairent d'agost de 1967.

Es van trobar dos grups de dents en dues seccions distintes molt pròximes entre si, un d'ells a prop d'una zona de combustió, probablement una foguera. Al costat de les dents es van localitzar altres materials: en la secció "E" es van trobar 108 peces dentals junt amb objectes de sílex, fragments de ceràmica llisa,

Els jaciments els materials trobats dels quals són de diverses èpoques, com ocorre en aquesta cova, s'adscriuen al període més característic, per això i a falta d'una excavació arqueològica sistemàtica, el SIP els va atribuir al període Eneolític⁸.

Existeixen altres peces l'estat de les quals és tan deficient que no s'han pogut valorar i no estan comptabilitzades en el registre. S'ha realitzat un estudi macroscòpic el resultat del qual, a falta de complementar amb altres tècniques, hem de prendre amb una certa cautela i considerar-lo com a probable.

Els canins, 6 peces, només s'han comptabilitzat per a veure el nombre total de dents, i per a la resta de paràmetres han estat exclosos perquè no s'ha pogut determinar si eren de l'arcada superior o inferior.

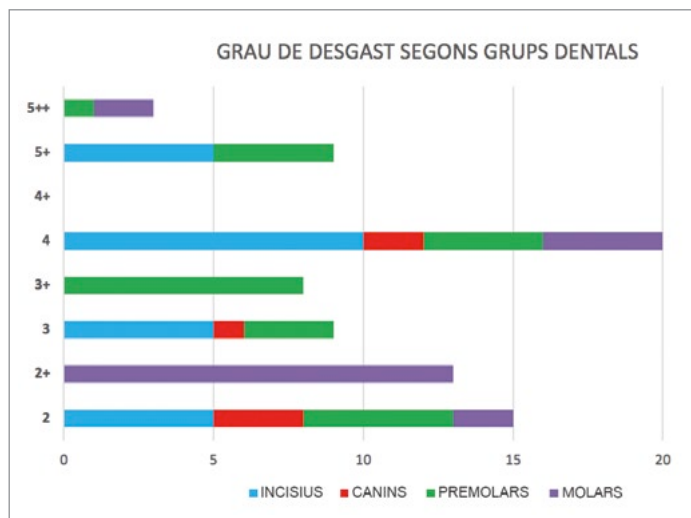
79-188	Cova de La Gerra (bar.)					"	Diez puntos de flecha de sílex romboidales
89	"	"	"	"	"	"	Ánula de piedra pulimentada
90	"	"	"	"	"	"	Un alfiler de piedra
-207	"	"	"	"	"	"	Dieciocho piezas trapezadas de sílex
108	"	"	"	"	"	"	Capa con piezas dentarias humanas
-222	"	"	"	"	"	"	Trece piezas dentarias animales
3-225	"	"	"	"	"	"	Tres huesos humanos
26	"	"	"	"	"	"	Un hueso de hueso
1-232	"	"	"	"	"	"	Seis fragmentos de cerámica medieval
33-235	"	"	"	"	"	"	Tres fragmentos de cerámica pintada
6	"	"	"	"	"	"	Un fragmento de bronce cerámica lisa
37	"	"	"	"	"	"	Arranque esa cerámica cordial
8-240	"	"	"	"	"	"	Tres fragmentos de cerámica
241	"	"	"	"	"	"	Un objeto metálico (bronce) medieval

210

Patologia dental

Del total de les 83 peces dels adults, 77 dents, el (92,7%) presentaven en major o menor mesura algun grau de desgast dental, en què els més afectats eren els grups dentals de premolars i molars mandibulars. Per veure el grau de desgast en les dents s'han seguit els esquemes de Brothwell i Perizonius⁹.

El **desgast dental**, d'origen multifactorial, es caracteritza per la pèrdua de l'esmalt dental ja siga per contacte entre dent i dent (atrició), per factors externs a la dent (abasió), per l'acció mecànica dels músculs durant la mastiació o per substàncies químiques (erosió).

Comparativa de molars
(a l'esquerra, molar amb desgast sever 5++).

A més de factors genètics, el desgast ve determinat per altres causes com el tipus d'alimentació: aliments la duresa dels quals és superior a la del propi esmalt com els fitòlits presents en els vegetals o el processament d'aquests; la presència de sílice per la molta de cereals en molins de pedra o l'afegit

Dents amb graus distints de desgast dental.

d'arena en els mateixos per a la seua millor molta. El desgast també es veu incrementat pel mal ús de les dents en utilitzar-les com a eines de treball: allisat de pells, subjecció de tendons i fibres vegetals i/o per altres hàbits culturals.

La **càries dental**. Només s'ha trobat en dos molars d'individus adults (2,4%). També d'origen multifactorial, es caracteritza per una desmineralització dels teixits durs de la dent, afavorida entre altres causes per la fermentació bacteriana dels hidrats de carboni i mals hàbits higiènics.

En un dels molars la càries es localitza en la zona interdental, afectant el coll i l'arrel del mateix i en l'altre molar, que a més té un grau de desgast sever, en la zona oclusal. En ambdós casos hi ha afectació de l'esmalt i de la dentina, arribant en aquest últim a perforar-la i aconseguir la cavitat pulpar.

Molar amb càries interdental.

També hem trobat dents amb variacions dentals sense significació patològica, com: una **dent en pala** (incisiu superior), anomenada així perquè la superfície interna presenta una concavitat en la corona que l'assembla a una pala i un molar amb una **curvatura radicular**.

⁹ Brothwell DR. (1987). Desenterrando huesos. La excavación, tratamiento y estudio de restos del esqueleto humano pp 108. Fondo de Cultura Económica, Mèxic.

Peces dentals d'individus subadults.

El nombre de dents trobades, tant decidues¹⁰ com permanents de subadults, és menor, 28 peces; resultat previsible, en part, per la forma en què va ser feta la recollida de la mostra (no es va realitzar excavació sistemàtica) i perquè les dents, a més de ser xicotetes, moltes estaven encara en període de formació (arrels que no s'havien tancat encara o gèrmens dentaris que per la seua morfologia en dificultaven la troballa, sobretot si no es té experiència en la matèria).

D'entre elles, s'ha observat en un incisiu central i en un altre lateral una línia d'**hipoplàsia**, que es forma durant el desenvolupament de la dent per una situació d'estrés sistèmic, produït, entre altres factors, per una deficiència nutricional i/o mancances alimentàries en el consum de proteïnes, vitamines, minerals o també per malalties infeccioses. Es manifesta en forma de solcs o punts en l'esmalt dental en formació, a causa de la interrupció temporal del procés de formació d'aquest.

Incisius central amb línia d'hipoplàsia

Resultats.

El nombre de dents estudiades pertany a un NMI¹¹ de quatre individus adults i tres subadults. El NMI l'hem calculat a partir de la peça dental identificada més repetida, que ha sigut tant en adults com en subadults l'incisius superior dret. En aquest estudi no s'han inclòs les dents que per la seua deterioració no podien aportar cap dada.

En els individus adults, l'edat s'ha calculat a partir del desgast dental de les dents permanents, segons l'esquema de Brothwell i Perizonius. Classificant-los en 1 adult jove (20-30 anys), 1 adult (30-40 anys), 1 adult madur (més de 40 anys) i 1 adult d'edat indeterminada. Per a calcular l'edat dels subadults amb dentició temporal i/o mixta, ens hem basat en el grau de mineralització de la peça i la fase eruptiva d'aquesta, d'acord amb esquemes de Moorrees *et al*¹² i d'Ubelaker¹³.

Les dents dels subadults pertanyen a tres individus de diferents grups d'edat: 1 del grup Infantil II (8 anys 3 24 mesos), 1 del Juvenil (12 anys 3 30 mesos) i un altre més que no s'ha pogut determinar. El sexe tampoc s'ha pogut determinar en cap cas, ni en adults ni en subadults, per falta de restes.

Conclusions

Segons l'estudi realitzat, podem determinar que la cova de la Gerra es va utilitzar com a espai funerari per a albergar, com a enterrament secundari, les restes d'almenys quatre individus adults i tres subadults de diferents edats.

La patologia dental present ens pot orientar sobre els patrons nutricionals, tipus de dieta, hàbits alimentaris, culturals i estat de salut de la població. Per tot això, podem deduir que el tipus de alimentació consumida pels adults seria probablement poc cariogènica¹⁴, moderada en aliments d'origen animal (ja que no s'observa sarro) i amb un alt consum o freqüència d'ingesta d'aliments durs i abrasius (vegetals i grans). Una excepció seria la de l'individu subadult (Infantil II) la patologia del qual moltes vegades s'associa al període de deslletament i la conseqüent baixa aportació de nutrients que afebliria el seu sistema immunològic afavorint l'aparició de la malaltia.

A falta d'altres estudis complementaris i amb les poques peces dentals de què disposem, podem intuir que l'alimentació dels individus que van habitar aquestes terres en el període Eneolític va ser, probablement, variada i equilibrada. Donada l'especial característica de la mostra, aquests resultats cal prendre'ls amb una certa cautela, sempre com a probabilitat i no com a certesa.

Isabel Collado Beneyto

Museu Arqueològic Municipal Vicent Casanova

10 Anomenades dents de llet o dentició temporal i que són reemplaçades posteriorment per la dentició permanent.

11 Nombre mínim d'individus.

12 En Scheuer, L y Black, S. (2004). The Juvenile Skeleton. Elsevier Academic Press, pp 81-85. Londres.

13 Ubelaker, D.H. (2007) Enterramientos humanos, excavación, análisis, interpretación. Munibe 24, pp 83-84. Sociedad de Ciencias Aranzadi. Donostia.

14 Dieta amb un alt contingut de carbohidrats simples.

1r premi blanc i negre modalitat lliure del Concurs "Bocairent i el seu entorn 2025". Francisco Gil